

זכויות נשים

הנשים הערביות הפלסטיניות, המהוות כ-50% מן האוכלוסיה הערבית בישראל, נתונות לדיכוי ולאפליה כפולים: הן כמי שנמנות עם המיעוט הערבי בישראל והן כנשים בחברה הישראלית. על אף שמבחינה חוקית פורמלית האפליה אסורה – על פי חוק שיווי זכויות האשה, תשי"א – 1951 ושורה ארוכה של חוקים נוספים – הרי שבפועל, בתחומי חיים רבים, הנשים מופלות, כיחידות וכחלק מאוכלוסיית הנשים בכלל. אחד התחומים המשקפים את האפליה בין גברים ונשים ובין נשים יהודיות לנשים ערביות הוא השכר: נשים יהודיות משתכרות כ-70% משכרם של גברים המבצעים אותה עבודה. נשים ערביות משתכרות כ-60% משכרן של נשים יהודיות. וזה, כאמור, אינו התחום היחיד שבו מופלות נשים ערביות לרעה. אפליה כזו מופעלת כלפיהן בכל האמור בזכויותיהן הפוליטיות, הכלכליות, זכותן לבריאות ולחיים, זכותן להתפתחות, לחינוך ולהשכלה, זכותן להקים תא משפחתי ועוד. תחום בולט שבו מופלות הנשים לרעה הוא מעמדן בבתי הדין הדתיים, שמכוח החוק מופקדים על דיני האישות.

פרויקט נשים בבתי הדין השרעיים

בתי הדין הדתיים בישראל מוסמכים לדון בהיבטים רבים של דיני אישות: נישואין וגירושין, החזקת ילדים וחלוקת הרכוש. כל בית דין דתי דן בנושאים אלו על פי חוקי הדת הרלוונטית – השריעה המוסלמית, הקאנון הנוצרי, ההלכה הדרוזית או ההלכה היהודית. עם זאת, יהודים ודרוזים רשאים לפנות אל בתי המשפט לענייני משפחה בנושאים מסוימים, שאינם במובהק שאלות של נישואין וגירושין. בהם

אפשר להסדיר, למשל, סוגיות כמו מזונות, החזקת ילדים וחלוקת רכוש, בנפרד מההכרעה בדבר מתן גט. אלא שאפשרות זו אינה קיימת עבור המוסלמים והנוצרים החיים בישראל. בני דתות אלו מחויבים לפנות בכל הכרוך בדיני האישות לבתי הדין השרעיים או הנוצריים, על כל המשתמע מכך ביחס לעקרונות החולשים על פסיקת בתי דין אלה.

בספטמבר 1999 החלה עדאלה פרויקט שבמרכזו זכויות הנשים בבתי הדין השרעיים. הפרויקט התמקד בייצוג נשים ערביות פלסטיניות בפני בתי דין אלה, בהצגת פרשנות פמיניסטית ומתקדמת להלכה הדתית, ובתקיפת נוהגים מסורתיים ושמרניים שהשתרשו עם השנים בתחום זה. הפרויקט מבקש לחזק מגמות של רפורמה בתוך מערכת בתי הדין עצמה, ותוך העזרות במגמות פמיניסטיות בעולם הערבי והמוסלמי, שבמקביל לדרישה לניתוק הדת מהמדינה, מבקשות לחולל רפורמה פנימית, במסגרת ההלכה המוסלמית, שבמרכזה פרשנות מודרנית ושוויונית של ההלכה המוסלמית.

לשם קידומו של פרויקט זה ערכה הגב' הודא רוחאנה, חברת צוות עדאלה ופעילה פמיניסטית, מחקר שטח מטעם עדאלה. המחקר כלל פגישות עם עורכי דין, שופטים ועובדים סוציאליים, צפייה בדיוני בתי הדין ובחינת החלטות ופסקי דין שניתנו בהן. במסגרת הפרויקט גם נערכו ישיבות וימי עיון בהן השתתפו משפטניות ופעילות בארגונים פמיניסטים. ממחקרה של רוחאנה עלה, כי מעבר לבעיות הפרוצדורליות והמינהליות הקיימות בבתי הדין השרעיים, נאלצות הנשים הפלסטיניות להתמודד גם עם בעיות משפטיות מהותיות.

ככלל, רמת הייצוג של בעלי הדין בבתי הדין הדתיים השרעיים היא נמוכה. עורכי

דין מעטים פועלים בבתי דין אלה, כשהייצוג ברובו נעשה בידי טוענים שרעיים, שהוסמכו לתפקיד זה אחרי בחינה תיאורטית בלבד. ישנן נשים שאינן מיוצגות כלל בפני בית הדין, ועניינן נדון למעשה כמעט בלא הגנה. קיים צורך דחוף בעורכי דין שיפעלו גם בבתי הדין השרעיים, וינסו להשפיע על מגמות הפסיקה בהם לכיוונים מתקדמים יותר.

בתי הדין הדתיים השרעיים סובלים ממחסור חמור בתקציב. הדבר בא לידי ביטוי, בין השאר, בכך שבתי הדין אינם פועלים כפי שצריך לפעול בית משפט: פסיקות הערכאה הנמוכה אינן מתפרסמות כלל, אין מאגר מידע שבו מרוכזות פסיקה, הגישה לתיקי בתי הדין מוגבלת, קיים מחסור בכוח אדם שיפוטי ומינהלי ושכר העובדים נמוך. ישנם בתי דין שאין בהם שופטים קבועים, דבר הגורם לדחיות ממושכות במועדי הדיון בתיקים.

קאדים מסוימים מתמנים לתפקידים מסיבות פוליטיות, והם חסרי הכשרה מקצועית. קאדים אלה ודאי שאינם יכולים לדון בפרשנויות חדשניות לטקסטים דתיים, או לדון במעמדן של הנשים בחברה הערבית הפלסטינית בעין ביקורתית.

בנוסף לבעיות פרוצדורליות אלה, עמד המחקר על מספר בעיות משפטיות מהותיות, ולמשל: בתי הדין השרעיים פוסקים, בדרך כלל, סכומים נמוכים כדמי מזונות לנשים וילידים. אחת הסיבות לכך היא כי לרוב הם אינם טורחים לבדוק מה הם צרכיהם האמיתיים של הנשים והילדים; קיימת בעיה חמורה בנושא החזקת הילדים. כך, למשל, נשים רבות הנישאות מחדש מאבדות את הזכות להחזיק את ילדיהן, בלי להתחשב כלל בטובת הילד; בתי הדין השרעיים מוציאים "צווי ציות" נגד נשים, על פי בקשת הבעל. צווים אלה הם בגדר "תזכורת" משפילה

במקרה זה אף היה שיפור לעומת המקרה שטופל ב-1997, שכן תוקף ההיתר היה לשנה, ולא ל-6 חודשים בלבד, כפי שהיה במקרה הקודם.

נשים אינן מוכרות כ"ראש המשפחה"

בשנת 1998 פנתה עדאלה אל "המינהלת לקידום הבדווים" בשם אשה ערבייה המתגוררת בנגב, שנמנע ממנה לחכור קרקע בכפר מגוריה. המינהלת חולשת על כל עסקות המקרקעין המבוצעות ברשויות המקומיות בנגב.

האשה, תושבת כסייפה, נפרדה מבעלה וחייה בבית אביה עם שני ילדיה. המינהלת מנעה ממנה לחכור קרקע בטענה שהיא עדיין אינה רשומה כגרושה באופן רשמי, ולפיכך בעלה הוא "ראש המשפחה" הזכאי לחכור קרקע.

עדאלה טענה כי בגישה זו יש משום אפליית האשה עקב מינה ועקב מעמדה האישי. בעקבות פניית עדאלה אישרה המינהלת לקידום הבדווים את בקשת האשה.

מעונות לנשים ערביות נפגעות אלימות במשפחה

בפברואר 2000 פנתה עדאלה ליועץ המשפטי לממשלה ולמשרד העבודה והרווחה לאחר שהמשרד פרסם פנייה לציבור להציע הצעות לניהול שני מעונות לנשים נפגעות אלימות במשפחה – בנצרת ובכפר יאסיף. ארגון "נשים נגד אלימות" ניהל את שני המעונות הללו במשך שנים, בסיוע תקציבי ממשלתי.

במכתב טענה עדאלה, כי בכל הפרטה מעין זו יש לדרוש כי הגורם שיפעיל את המעונות יהיה בעל ניסיון קודם בתחום זה

לכך, שגם בעיני בית המשפט כל תפקידה של האשה הוא להיות כנועה ולציית לבעלה.

ממצאים ראשוניים אלו נדונו בעדאלה, ובעקבותיהם הוחלט להמשיך לבדוק את הנעשה בבתי הדין השרעיים, וכן לערוך מחקר שטח ומחקר השוואתי בשאלות שונות של המעמד האישי, במטרה לקדם את מעמדן של הנשים בבתי הדין ולהגן על זכויותיהן.

זכות התנועה של נשים

במאי 1997 פנתה עדאלה לפרקליטות המדינה נגד שר הפנים, בשמה של אשה ערבייה גרושה שנמנע ממנה להוסיף את שם בתה בדרכונה, כיוון שבעלה-לשעבר לא נתן את הסכמתו לכך. נשים רבות נתקלות בבעיה זו, גם אם יש להן זכות החזקה על ילדיהן כדין.

במכתב טענה עדאלה, כי נוהג זה הוא בבחינת אפליה פסולה כלפי נשים, והדבר אף עלול לפגוע בילדים. חוק הדרכונים, תשי"ב-1952, טענה עדאלה, אינו מגביל כלל את זכותה של אשה לרשום בדרכונה את ילדיה.

ביולי 1997 הסכים משרד הפנים להוציא לילדה דרכון בלא שתירש הסכמת אביה. בדצמבר 1998 פנתה עדאלה שוב לשר הפנים בשם אשה ערבייה גרושה שמשרד הפנים סירב לחדש את ההיתר שניתן לבתה לנסוע עמה לחו"ל. על אף שהאשה היתה המחזיקה כדין של הילדה, דרש משרד הפנים כי תינתן לכך גם הסכמת בעלה-לשעבר.

בעקבות פניית עדאלה הנפיק משרד הפנים בסוף דצמבר 1998 היתר נסיעה לילדה, שהיה בתוקף לשנה וניתן לחידוש מדי שנה בשנה, גם בלא הסכמת אבי הילדה.

בכל האמור בטיפול בנשים ערביות, בנערות צעירות, בעבודה סוציאלית ובאלימות. כן צירפה עדאלה חוות דעת של מומחה בדבר הצורך שתהיה זהות משותפת למנהלי המעונות ולנשים הנעזרות במקלטים אלו.

במארס 2000 הודיע היועץ המשפטי לממשלה לעדאלה, כי במכרז בעניין המעונות תינתן עדיפות לגופים שיש להם ניסיון מוכר, וזאת מבלי להוסיף תנאים חדשים למכרז.

הזכות לפרטיות – חיפוש על גופן של נשים במחסום ארז

בנובמבר 1998 נסעו אשה פלסטינית ממזרח ירושלים ואשה יהודייה מישראל לרצועת עזה. כשביקשו לחזור לשטח ישראל דרך מחסום ארז נאמר לנשים כי הן חייבות להתפשט מבגדיהן כיוון שעליהן לעבור חיפוש על גופן, וכי זו ההוראה השגרתית ביחס לכל הנשים העוברות במחסום. שתי הנשים סירבו להתפשט, חזרו ומחו על הפגיעה בפרטיותן. הן דרשו כי החיפוש על גופן ייעשה באמצעות גלאי־מתכות המופעל ידנית, כפי שמבוצע החיפוש על גופם של גברים העוברים את המחסום. נאמר להן כי אין בנמצא גלאי־מתכות ידני, והן עוכבו משך למעלה משעה. לבסוף נמצא גלאי־מתכות ידני והנשים הורשו להיכנס לישראל.

בעקבות אירוע זה פנתה עדאלה ליועץ המשפטי של הצבא הישראלי בעזה, וגינתה את אופן החיפוש על גופן של נשים במחסום ארז. עדאלה צירפה לפנייתה תלונה של אשה נוספת שדווחה על חיפוש משפיל והפשטת 50 נשים מהכפר כאוכב שבגליל בעת שעברו במחסום. במשך קרוב לשנתיים ניהלה עדאלה התכתבות בדרישה לביצוע חקירה של העניין.

בדצמבר 2000 הודיע פרקליט צבאי מפרקליטות פיקוד דרום כי הבדיקה הסתיימה: "הנוהל שנקבע מחייב כי בדיקת נשים תיעשה באמצעות שני מכשירים אלקטרוניים... רק אם שני המכשירים איתרו סימן חשוד תידרש אשה להסיר פריט לבוש בתוך תא־בידוק בנוכחות חיילות. דא עקא שבשל מחסור במכשירי מגלי מתכות ידניים במשך תקופה ארוכה לא בוצעה הבדיקה במגלה מתכות ידני". הפרקליט המליץ כי "המפקד שבתחום אחריותו מצוי הנושא יוזמן להליך של בירור בפני מפקד בכיר", וכי "הנוהל ייושם ויבוצע כלשונו כך שתמנע כל פגיעה ברגשותיהם ובכבודם של העוברים במחסום".